

O‘SMIRLIK DAVRINING UMUMPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA O‘SMIRDA KRIZISNI YUZAGA KELIB CHIQISHI

Kenjayeva D.S.

*Qo‘qon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
psixologiya kafedراسi stajor o‘qituvchisi*

Tayanch sozlar: o‘smirlik davri, rivojlanishi, tarbiya va ta‘lim, psixologik fazilatlar, umumpsixologik krizis, axloqiy fazilatlar, ong, psixik taraqqiyoti, analitik va sintetik.

Ключевые слова: подростковый возраст, развитие, воспитание и образование, психологические качества, общепсихологический кризис, моральные качества, сознание, психическое развитие, аналитическое и синтетическое.

Key words: adolescence, development, upbringing and education, psychological qualities, general psychological crisis, moral qualities, consciousness, mental development, analytical and synthetic.

Резюме:

Ushbu maqolada o‘smirlik davrida ijtimoiy hayotning muayyan sharoitida bolaning keyingi rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan tarbiya va ta‘lim ta‘sirida sezilarli psixologik o‘zgarishlar ro‘y berishi, doimiy va doimiy bo‘lgan ijobiy fazilatlar paydo bo‘lishi izohlangan. O‘smirlik davrining umumpsixologik xususiyatlarini ochib berilgan. O‘smirda krizisni yuzaga kelib chiqishi. O‘smir shaxsini rivojlantirishda axloqiy fazilatlar va o‘ziga xos ong alohida ahamiyatga egaligi korsatilgan.

Резюме:

В данной статье поясняется, что в подростковом возрасте при определенных условиях социальной жизни происходят существенные психологические изменения, необходимые для дальнейшего развития ребенка, и появления устойчивых и устойчивых положительных качеств. Выявляются общие психологические особенности подросткового возраста. Возникновение кризиса у подростка. Показано, что моральные качества и индивидуальное сознание имеют особое значение в развитии личности подростка.

Summary:

This article explains that in adolescence, under certain conditions of social life, significant psychological changes occur that are necessary for the further development of the child and the emergence of stable and sustainable positive qualities. General psychological characteristics of adolescence are identified. The emergence of a crisis in a teenager. It is shown that moral qualities and individual consciousness are of particular importance in the development of the personality of a teenager.

Insonning individual rivojlanishidagi eng muhim omillardan biri uning yoshga bog‘liq xususiyatlardir. Chunki har bir yosh rivojlanish bosqichidir

uning rivojlanish omillari, qonunlari, yangiliklari va xarakterdagi o'zgarishlar, temperament, iste'dod kognitiv jarayonlarga bevosita ta'sir qiladi Oilada bolaning shaxs sifatida shakllanishi sodir bo'ladi, uning rivojlanishida har bir yoshning o'ziga xos psixologik xususiyatlari va sharoitlari, ularning shaxslararo munosabatlar orqali kamolotga erishishi, shuningdek, ularga ko'p jihatdan ta'sir qiluvchi ijtimoiy omillar, ular qanday shaxs kelajakda aylanadi, aniqlanadi. Insonning individual rivojlanishidagi eng muhim omillardan biri uning yoshga bog'liq xususiyatlardir. Chunki har bir yosh rivojlanish bosqichidir uning rivojlanish omillari, qonunlari, yangiliklari va xarakterdagi o'zgarishlar, temperament, iste'dod kognitiv jarayonlarga bevosita ta'sir qiladi. Psixologiyada rasdiqlangan dalillardan biri shundaki, insoniyatning turli davrlarda rivojlanishi bu juda murakkab jarayon va har bir davrning o'z qoidalari bor. Bunga asoslanib, bola bilan muloqot qilishda bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olish kerak.

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini yildan-yilga jahon miqyosida barqarorlashtirayotgan ekan, uning kelajagi bugungi avlodning qanchalik bilimli, bilimli, ma'naviy yetuk inson bo'lib yetishishiga bog'liq. Bu o'rinda inson psixikasi qonuniyatlarini o'rganuvchi psixologiya fanining o'rni nihoyatda muhim. Jamiyatimiz uchun yetuk shaxsni komil, faol shaxs sifatida shakllantirishda ta'lim samaradorligini yanada oshirish uchun psixologiya fani va uning amaliyoti to'g'ri yo'nalishga ega bo'lishi juda zarur. O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishish istiqboli bugungi avlodni tarbiyalayotgan o'qituvchilarga, ertaga bizni o'rnimizni egallaydigan kadrlarga bog'liq. Ularning quyidagi fikrlaridan ham bilish mumkinki, davlatimiz rahbari kadrlar tayyorlash masalasiga katta e'tibor qaratmoqda. "O'z oldimizga qanday vazifalarni qo'ymaylik, qanday muammolarni hal qilishimiz kerak bo'lishidan qat'i nazar, oxir-oqibat hammasi xodimlar va xodimlarga bog'liq". Hech shubhasiz aytishimiz mumkinki, kelajagimiz, mamlakatimiz kelajagi bizning o'rnimizni kim egallashiga, boshqacha aytganda, kadrlarni qanday tayyorlashimizga bog'liq". Barcha qonun va me'yoriy hujjatlar orasida "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" alohida o'rin tutadi va milliy g'oyaning bir qismi sifatida qaraladi. Yurtimiz kelajagi yosh avlod qanday tarbiyalanishi, qanday ma'naviy fazilatlariga ega bo'lib voyaga yetishi, farzandlarimiz hayotda qanchalik faol bo'lishi, qanday yuksak marralarga xizmat qilishiga bog'liqligini doimo yodda tutishimiz kerak. doimo g'amxo'rlik qiling va uning sog'lom bo'lishi uchun kurashing. Kelajak bugundan boshlanadi. Ta'lim-tarbiya masalasiga hozirdan e'tibor bermasak, kelajak yo'qoladi. Ma'naviy-axloqiy poklanish, iymon-e'tiqod, insof, taqvo, or-nomus, mehr-oqibat va boshqa chinakam insoniy

to'qimalarining o'sishi va muhim ichki sekretiya bezlarining (qalqonsimon bez, buyrak usti bezi va jinsiy bezlar) ishlashini kuchaytiradi. Natijada bo'y o'sishi tezlashadi, jinsiy balog'atga yetish (jinsiy organlarning rivojlanishi, ikkilamchi jinsiy bezlarning paydo bolishi) amalga oshadi. Ko'krak qafasi ham gavdaning bo'y o'sishiga nisbatan sekin rivojlanadi. Buning natijasida ayrim o'smirlarning yelkasi, ko'kragi tor bolib qoladi, bu esa o'z navbatida kislorod yetishmasligiga, nafas qisishiga olib keladi. Kislorod yetish-masligi natijasida ruhiy faoliyatga putur yetadi. Bu davrda yurak kengayishi bilan qon tomirlari ham yo'g'onlashadi. Qon aylanish sistemasining qayta qurilishi, vegetativ nerv sistemasidagi barqarorlik qon aylanishini buzadi va o'smirda ba'zi qon bosimining ortishi ro'y beradi. Bu davrda ayniqsa jinsiy bezlar faoliyati kuchayadi. O'smirda ro'y beradigan biologik-jismoniy o'zgarish natijasida uning psixik dunyosida tub burilish nuqtasi vujudga keladi. O'smirlik yoshida ularning xulq-atvoriga xos bolgan alohida xususiyatlarni jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bolmaydi. Jinsiy yetilish o'smir xulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta'sir ko'rsatib, bu ta'sir bevosita emas, balki ko'proq bilvositadir. O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yoli bilan ham osongina ko'rish mumkin. O'smirlik davri «o'tish davri», «krisis davr», «qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o'smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O'z davrida L.S.Vigotskiy bunday holatni «psixik rivojlanishdagi inqiroz» deb nomlagan. O'smirlik davriga ko'pincha so'zga kirmaslik, o'jarlik, tajanglik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi salbiy xususiyatlar xosdir. O'smirlar hayotda, ekranda va kitoblarda kattalarning mustaqilligini va erkinligini, ularning katta va qiziqarli ishlarini, dadil harakatlarini, qahramonliklarini, atrofdagilar orasidagi obrolarini ko'radilar hamda havas qiladilar. O'smirda katta yoshli odam bolishga yoki hech bolmaganda katta yoshli odam bolib ko'rinishga qiziqish, intilish paydo boladi va bu xohishni amalga oshirish unga osondek bolib ko'rinadi.

O'quv davridagi o'smirlarning xulq-atvorining xususiyatlari, imkoniyatlari, motivlari. ifodalash va paydo bo'lishning murakkab mexanizmlari mavjud. Shuni ta'kidlash kerakki, o'smirlarni tarbiyalashda ularning barcha xususiyatlarini hisobga olgan ta'lim faoliyati shaxslararo munosabatlarda tushunmovchiliklarni keltirib chiqarmaydi, balki sinf xodimlari o'rtasida psixologiya fanini yaratadi. Muammoga e'tiborni kuchaytirish zaruratining

asosiy sababi. o'smirlar orasida sabablar: 1) fan va texnika, madaniyat, san'at va adabiyot taraqqiyoti natijasida ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar o'zgaradi; 2) ommaviy axborot vositalarining kengayishi tufayli o'smirlarning xabardorlik darajasi oshdi; 3) jahon qadriyatlari, tabiat va jamiyat qonunlari, tarix haqida yetarli bilimga ega bo'lish; 4) ularning jismoniy va aqliy etukligi tezlashdi; 5) yoshlar bilan ishlashda ijtimoiy-siyosiy, vatanparvarlik va baynalmilal tarbiyaga yondashuv zarurligi; 6) oshkoralik, ijtimoiy adolat va demokratiya masalalari ijtimoiy dunyoga chuqur kirib boradi; 7) talabalarga mustaqil bilim olish, ijodiy fikrlash, mustaqillik, tushunish, moslashish va nazorat qilish uchun keng imkoniyatlar yaratiladi.

O'smirlarning ehtiyojlari va imkoniyatlarining o'zaro mos kelmasligi o'smirlar bilan ota-onalari, o'qituvchilari va boshqa murabbiylari o'rtasida qarama-qarshilikni keltirib chiqaradi. O'smir o'zining juda ko'p istaklari, «xohlayman»larini amalga oshirishga intiladi: katta yoshli odamlar ega bolgan hamma narsalardan foydalanishga, erkin, mustaqil va ozod bolishga intiladi. Tevarak-atrofdagi odamlarga o'zining ahamiyatga ega ekanini ko'rsatish uchun u kuchli, qo'rqmas va epchil bolishga intiladi. Tarbiyachilar ham o'z tarbiyalanuvchilari xuddi shunday bolishlarini istaydilar, ammo ular ana shu fazilatlarining faqat «kerakligi» uchun shunday bolishini istaydilar. Ana shunday «xohlayman» va «kerak» o'rtasidagi qarama-qarshiliklar ba'zan oilada, maktabda keskin ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Tarbiyalangan odamda «xohlayman» faqat «kerak»ni bajarish orqaligina amalga oshiriladi. Agar o'smir bola tushunishga o'rgatilmagan bolsa va «kerak» bolgan narsani bajarishga odatlanmagan bolsa, u o'zboshimchaligini namoyon qilish orqali tarbiyachilarning talablariga qarshilik qiladi hamda o'zining shaxsiy asoslanilmagan xohishlari asosida ish tutadi. O'smirning yangi huquqlarga da'vosi, avvalo, kattalar bilan o'zaro munosabatlarning butun muhitiga oid boladi. O'smir avval bajonidil bajaradigan talablarga endi qarshilik ko'rsata boshlaydi: uning mustaqilligini cheklashganda, vasiylik qilishganda, yo'naltirishganda, nazorat qilishganda, quloq solishni talab qilishganda, jazolashganda, uning qiziqishlari, munosabatlari va fikrlari bilan hisoblashishmaganda u juda xafa boladi va norozilik bildiradi. O'smir o'z qadriini bilish hissi paydo boladi va u o'zini kamsitish, mustaqillik huquqidan mahrum qilish mumkin bolmagan inson, deb biladi.

Aytishimiz mumkinki, o'smirlilik davrida bolaning xatti-harakati qaysarlik, qaysarlik, o'zini tutmaslik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik kabilar salbiy holatlar aniq ko'rinmaydi. O'smirlarning yana bir muhim xususiyati ularning yuqori darajasidir - bu do'stlik, do'stlik, birodarlik, sevgining paydo bo'lishi.

Attraksion (yoqish, jalb qilish) deb nomlangan tuyg'u paydo bo'ladi (bu davrlar) hamdardlikdan sevgiga qadar, sevgi kabi chuqur hissiy aloqa bu tuyg'u asosida paydo bo'ladi: bu ijtimoiy psixologiyada Tuyg'uning haqiqiy sabablari sheriklarning ijtimoiy motivlari. Ular kosmosda va vaqt ichida bo'lganligi sababli paydo bo'ladi, ko'pincha topiladi va o'smirning boshqalar bilan o'zini o'zi qadrlashi U o'smirda yaqin bo'lib, uni munosabatlarda ko'proq bag'rikeng bo'lishga undaydi. uni sevadigan va sevadigan odamlarga ega bo'lish katta tarbiyaviy ahamiyatga ega Do'stlik o'smirning "alter ego", ya'ni ikkinchi "men" dir u bilan birga u odatda bir jinsdagi og'riqlari va intilishlarini muhokama qiladi O'smirda psixologik yetuklikni ta'minlash, faoliyatni murakkablashtirish, yangi psixologik fazilatlarini shakllantirish orqali yuzaga keladigan ziddiyat va qarama-qarshiliklarni bosqichma-bosqich bartaraf etish mumkin. Bu davr inson kamolotning yuqori darajasiga etganida tugaydi. O'smirlik davri o'smirdan umumlashtirish, mulohazalar va xulosalar chiqarish, umumlashtirish, ob'ektlar o'rtasida ichki bog'lanishlar o'rnatish, murakkab qonunlar, qonuniyatlar, xususiyatlar, xususiyatlar, mexanizmlar va tushunchalarni tushunish, ixtiyoriy harakat, barqaror qiziqish, ongli motivatsiya va mantiqiy eslashni talab qiladi. Bularning barchasi ilmiy asoslangan bilimlar tizimini yaratadi, amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi va o'z-o'zini nazorat qilish, baholash, tushunish kabi funktsiyalarni o'z ichiga oladi. Agar maktab va ta'lim muassasasida mustaqil faoliyat uchun keng imkoniyatlar mavjud bo'lsa, oilada o'quvchi muayyan vazifa va topshiriqlarni bajara boshlaydi. Natijada o'smirning ijtimoiy mavqei oshadi, faolligi yaxshilanadi, ruhiyati har tomonlama rivojlanadi. O'smir bola va ota-onalar uchun davr har xil ekanligini hisobga olgan holda. Ayrim oilaviy mavzularda dildan suhbatlashishga harakat qilish kerak. Ishni rejalashtirishda maslahatlash va uning fikrini so'rash va harakat qilib va bola bilan ko'p gaplashish lozim. Qanchalik ko'p gapirsangiz, bolangiz shunchalik ko'p muammolarga duch kelishini bilib olishingiz mumkin. Bolaga qo'yiladigan talablar yoki taqiqlar buyruqlar yoki ibratli ohangda emas, balki do'stona va tushuntiruvchi ohangda bo'lishi kerak.

Psixik rivoji jihatidan bolalarga yaqin, lekin ehtiyojlari jihatidan kattalarga yaqin bolgan o'smirda juda ko'p noqulay va tashvishga tushuvchi holatlar boladi va ular o'smirda krizisni yuzaga keltirib chiqaradi. Bu krizis o'smirning ma'naviy o'sishi, shuningdek, psixikasidagi o'zgarishlar bilan ham bogliqdir. Bu davrda bolaning ijtimoiy mavqei o'zgaradi, o'zining yaqinlari, do'stlari, tengdoshlari bilan yangi munosabatlar yuzaga keladi. Lekin eng katta o'zgarish uning ichki dunyosida yuzaga keladi. Ko'pgina o'smirlarda o'zidan qoniqmaslik holati kuzatiladi. Shuningdek, o'zi haqidagi mavjud fikrlarining bugun unda sodir

bolayotgan o'zgarishlarga to'g'ri kelmayotganligi o'smirning asabiylashishiga olib keladi. Bu esa o'smirda o'zi haqida salbiy fikr va qo'rquvni yuzaga keltirishi mumkin. Ba'zi o'smirlarni nima uchun atrofdagilar, kattalar, shuningdek, otanasiga qarshi chiqayotganligini anglay olmayotganligi tashvishga soladi. Bu holat ularni ichdan asabiylashishlariga sabab boladi va o'smirlik davri inqirozi yuzaga keladi. Krizis boladagi mavjud tushkunlik, yolg'zlikka intilish, passivlik yoki aksi, o'jarlik, qaysarlik, agressivlik, hayotga salbiy munosabatlarning kechishida namoyon boladi. Bunday paytlarda u o'zi singari katta fiziologik, psixologik o'zgarishlar kechayotgan o'rtoq'i bilan muloqot qilishga katta ehtiyoj sezadi. Do'sti o'smirda ijobiy ta'sir qiladimi yoki uni yoldan urib, yomon ta'sir qiladimi - bu narsa uning axloqiy qiyofasi bilan bogliq. O'rtoqlarining ta'siri ostida o'smir o'zining ehtiyojlari va istaklarini qondirishi mumkin. Agarda bundan qanoatlanish unga katta mamnunlik bag'lashsa, bunday hollarda uning ba'zi bir harakat yoki qiliqlarga nisbatan bolgan tasodifiy qiziqishlari dastavval ishtiyoqqa, undan keyin ehtiros yoki odatga aylanishi mumkin. Ana shunday yol bilan o'quvchilarda, masalan, matematikaga, fizika yoki ximiyaga, duradgorlik, slesarlik yoki qandaydir boshqa bir ishlarga nisbatan ishtiyoq yuzaga keladi, ammo o'quvchilar xuddi shunday yo'l bilan yolg'onchilikka, bezorilikka va boshqa axloqsiz xatti-harakatlarga ham o'rganib qolishlari mumkin. O'smirlik davridagi barcha nomunosib harakatlar bir onda o'tib ketadigan xohishlarning ko'pligidan va kelib chiqadigan oqibatni nihoyatda yuza tarzda ko'ra bilishlikdan kelib chiqadi. Deyarli barcha zararli xohishlar oldin zararsiz va yengillik bilan amalga oshiriladigandek bo'lib ko'rinadigan ko'ngil ochish tarzidagi ishlardan boshlanadi. Biroq, aslida esa bu ishlarni amalga oshirishga o'smirlarning imkoniyatlari yetmaydi. Bunga shaxs taraqqiyotining tabiiy ehtiyojlari ta'sir qiladi

Xulosa. Demak, o'smirlarning jismoniy o'sishi va jinsiy aloqasi ularning psixikasida keskin o'zgarishlarga olib keladi. O'quv fanlari sonining ko'payishi, axborot va tarmoqni kengaytirish ularning fikrlashni tezlashtiradi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda rivojlanishi kutilayotgan aql o'smirlik davrida yanada yaxshilanadi. Materiallarni o'rganish, tahlil qilish va sintez qilish jarayonida muammoning mohiyatini tushunish tez o'sadi. Tafakkurning rivojlanishi intellektni qo'shimcha ma'lumotlar bilan boyitadi. O'smir maktab o'quvchilari o'rganadigan fan asoslari birinchi navbatda ularning mavhum tafakkurini takomillashtirishga qaratilgan. Uning intellektual faoliyatining xususiyatlaridan biri mavhum tafakkurning rivojlanishidir. (Maktabdagi ta'lim va uzluksiz ta'lim faoliyati ta'sirida o'smirlarda analitik-sintetik faollik jadal rivojlana boshlaydi. Shuning uchun sabab va natijani izohlash qobiliyati

oshadi. O'quvchi materialning muhim xususiyatlarini ajratib ko'rsatishga, keng umumlashtirishga harakat qiladi... tushunchalar, masalan, matematikada - nuqta, chiziq, tenglik..., fizikada - kuch, og'irlik, tezlik, amper, volt..., geografiyada - ekvator, qutb, kenglik, uzunlik, kamar, plato. ..., tarixda - qul, davr, boyluk, ekspluatatsiya va hokazo.. O'quvchilarning analitik va sintetik faolligi to'liq rivojlanmaganligi, ularning mavhum tafakkurining o'sishi bilan eng oddiy tarzda hal qila boshlaydi; konkret-obrazli tafakkur komponenti umuman yo'qolmaydi, balki tafakkurning butun tuzilishida muhim rol o'ynaydi boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchidan farqli o'laroq, o'smirning aqliy faoliyatida yangi davr boshlandi. Maktab ta'limining bevosita ta'siri bilan o'smirda o'z-o'zini anglash jarayoni rivojlana boshlaydi. Har qanday masala bo'yicha o'z fikri, mustaqil nuqtai nazari, fikri bo'lishga harakat qiladi. Shuning uchun u o'qituvchi yoki ota-onaning aytganlariga, kitob va darsliklarga tanqidiy nuqtai nazardan qaraydi. U ko'pincha o'qituvchining sharhlari va darsliklarida xato va kamchiliklarni topishga harakat qiladi, o'z so'zlarini turib oladi, ba'zi fikrlarga keskin e'tiroz bildiradi, bahslashadi va bahslashadi. O'smirlik intellektini rivojlantirish uchun har doim ularga mantiqiy fikrlashni bering.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga maktubi. 2020 yil 24 yanvar
2. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. - Toshkent: "Adolat", 1998 yil.
3. Karimov I.A. Komil avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: "Akula", 1997 yil.
4. Rean A.A. Psixologiya bakalavri. - Sankt-Peterburg: 2001 yil.
5. Gaziev E. Yoshlar psixologiyasi – "O'qituvchi" 1994 yil
6. Tojiyeva S.X. Ota-ona munosabati bola shaxsining rivojlanishini belgilovchi omil sifatida. Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun referat.- Toshkent: 2009 yil. Zamonaviy ta'lim / zamonaviy ta'lim 2020, 4 (89)